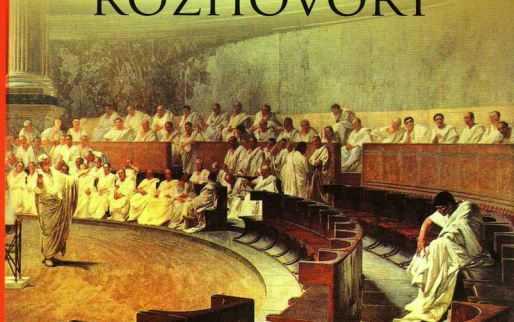

MARCUS
TULLIUS

C I C E R O

TUSKULSKÉ
ROZHOVORY

VYDAVATEĽSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV

4. zväzok

Translation © Etela Šimovičová 1982, 2009

Cover design © Dušan Babjak

Slovak edition © Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, spol. s r. o.,
Bratislava

e-mail: vsess@stonline.sk

<http://www.vsss.sk>

Realizované s finančnou podporou
Ministerstva kultúry SR

**VYDAVATELSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV spol. s r. o.**

Z latinského originálu *Tusculanae disputationes*, ktorý vydalo vydavateľstvo
C. F. W. Müller Lipsiae B. G. Teubner 1913, preložila a poznámky napísala Etela
Šimovičová

Zodpovedná redaktorka Viera Švenková

Obálka Dušan Babjak

Sadzba a tlač ETERNA Press

Vydanie druhé, vo Vydavateľstve Spolku slovenských spisovateľov prvé

Printed in Slovakia

ISBN 978-80-8061-367-9

MARCUS TULLIUS CICERO
TUSKULSKÉ ROZHOVORY

MARCUS
TULLIUS
CICERO

TUSKULSKÉ
ROZHOVORY

VYDAVATELSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV

PRVÁ KNIHA

O POHŘDANÍ SMRŤOU

Úvod: Cicero chce sprostredkovať grécku filozofiu rímskym vzdelancom a vytvoriť základy pre jej rozvoj v Ríme (1 – 4). Téma: Je smrť zlo, alebo nie je zlo? Pre mŕtvych smrť nie je zlo, lebo pri smrti dochádza k odlúčeniu tela od duše. Názory filozofov na dušu (5 – 11). Človek má vrozenú predstavu o nesmrteľnosti duše. Platónove dôkazy nesmrteľnosti duše. Vyvracanie námietok proti jeho učeniu (12 – 33). Smrť nie je zlo ani vtedy, ak duša hynie spolu s telom, pretože človek už nič necíti (34 – 36). Príklady ľudí, ktorí šli hrdinsky v ústrety smrti. Smrť je prirodzená nevyhnutnosť. Pojem dĺžky života je relatívny. Smrti sa nemusí báť, kto žil cnostne. Mylné názory na pohreb (37 – 45). Strach zo smrti je neopodstatnený (46 – 49).

1/ Keď som sa konečne uvoľnil z ťažkých úloh, ktoré som mal ako obhajca na súdoch, a z povinností vyplývajúcich z členstva v senáte, ak nie úplne, aspoň z väčšej časti, vrátil som sa, Brutus,¹ hlavne vďaka tvojmu pobádaniu, po dlhšom čase znova k štúdiu tých otázok, ktoré síce ustavične zamestnávali moju myseľ, ale ktorým som pre nepriaznivé pomery nemohol venovať pozornosť. A pretože systematické pestovanie všetkých vied, ktoré hľadajú správnu cestu života, sa zakladá na štúdiu životnej múdrosti – vraví sa tomu filozofia, napadlo mi, že by som mal tieto zásady vyložiť po latinsky. Niežeby sa naši ľudia nemohli zoznámiť s filozofickými otázkami z gréckej náučnej literatúry, ale vždy som bol toho názoru, že alebo sami od seba problematiku lepšie ob-

jasnili než Gréci, alebo aspoň zdokonalili to, čo od nich prijali, ak, pravda, uznali za vhodné ďalej sa tým zaoberať.

Veď pokiaľ ide o mravy a spôsob života, záležitosti týkajúce sa domácnosti a rodiny, počínajme si naozaj lepšie a správnejšie a zásluhou našich predkov mal náš štát určite dokonalejšiu správu a zákony. Mám tu vari hovoriť o vojenstve? V ňom sa naši občania naozaj osvedčili, a to nielen hrdinskými činmi, ale predovšetkým tvrdou disciplinovanosťou. Úspechy, ktoré tu dosiahli a za ktoré vďačia vrozeným schopnostiam, a nie učenosti z kníh, neznesú porovnanie ani s Grékmi, ani s nijakým iným národom. Veď ktorý národ sa môže pochváliť takou veľkou vážnosťou, takou veľkou vytrvalosťou, veľkorysťou, šlachetnosťou, dodržiavaním záväzkov, takými vynikajúcimi a odvážnymi činmi každého druhu, aby sa mohli merať s našimi predkami?

Vo vede a vo všetkých druhoch literatúry Gréci nad nami vynikali; pravda, ľahko je víťaziť tam, kde niet odporcu. Lebo veď zatiaľ čo najstarším druhom učenosti u Grékov bolo básnictvo, ak totiž Homér² a Hesiodos³ žili ešte skôr, než bol založený Rím,⁴ a Archilochos⁵ v čase, keď vládol Romulus, my sme začali pestovať básnictvo neskôr. Až asi okolo roku päťstodesať po založení Ríma – za konzulátu Gaia Claudia, Caecovho syna, a Marca Tuditana,⁶ teda ešte rok pred Enniovým⁷ narodením, a ten žil ešte pred Plautom⁸ a Naeviom⁹ – predvádzal Livius¹⁰ svoju prvú divadelnú hru.

2/ Neskoro sme teda poznali a či prevzali poéziu. Cato¹¹ síce vo svojich Počiatkoch píše, že na hostinách hodovníci ospevovali za sprievodu píšľaly vynikajúce činy slávnych mužov; tento druh básnickej činnosti však nepožíval vážnosť, ako dokazuje aj Catónova reč, v ktorej haní Marca Nobiliora¹² a vyčíta mu, že vzal so sebou do provincie básnikov; tento konzul vzal totiž, ako vieme, do Aitólie¹³ so sebou básnika Ennia. Čím menšej vážnosti sa teda tešili básnici, tým menší bol záujem o pestovanie poézie; napriek tomu však, ak sa objavili v tomto druhu literatúry mimoriadne nadaní jednotlivci, dostatočne sa vyrovnali slávnym Grékom. Alebo: keby sa Fabiovi,¹⁴ vysoko urodzenému mužovi, bolo dostalo uznania za jeho malby, vari by sa aj u nás nenašlo dosť Polykleitov¹⁵ a Parrhasiov?¹⁶ Pocta je živnou pôdou umenia a sláva podnecuje záujem o činnosť, kým to, k čomu má verejnosť odmietavý postoj, sa nikdy nerozvíja.

Za najdôležitejšiu časť vzdelania pokladali Gréci znalosť hudby a spevu. Preto sa spomína, že aj Epaminondas,¹⁷ podľa mňa popredná osobnosť Grécka, hral výborne na lýre, a Temistok-

la¹⁸ niekoľko rokov predtým pokladali za nie dosť kultúrneho len preto, že na hostine odmietal hru na lýre. V Grécku teda hudobné umenie prevládalo, všetci sa ho učili a kto sa hudbe nerozumel, toho pokladali za nie dosť vzdelaného.

Gréci si veľmi vysoko cenili aj geometriu a nebolo u nich slávnejších mužov nad matematikov, kým my sme spôsob využitia tejto disciplíny obmedzili len na praktické meranie a počítanie.

3/ Zato rečnícke umenie sme si osvojili skoro. A hoci spočiatku nebolo dosť vybrúsené, dalo sa účinne použiť všade, a neskôr sme ho zdokonalili aj teoretickou prípravou. Veď sa zachovali správy, že Galba,¹⁹ Africanus,²⁰ a Laelius²¹ boli v rečníctve už teoreticky vzdelaní, a napokon horlivý záujem o rečníctvo prejavil už i vekovo od nich starší Cato. Po nich prišli Lepidus,²² Carbo²³ a Gracchovci,²⁴ a potom až do našich čias žili takí významní rečníci, že sme len o niečo zaostávali za Grékmi, ak sme vôbec zaostávali.

Filozofia však až doteraz bola u nás zanedbávaná a v latinskej literatúre nemala nijakého významného predstaviteľa. Práve preto ju chcem vyložiť a vzbudiť o ňu záujem. A ak som aspoň nejaký osov priniesol spoluobčanom v čase svojej politickej činnosti, chcel by som im byť osožný aj teraz, keď už nie som verejne činný. Do tejto práce sa však musím pustiť naplno, najmä preto, že o filozofických otázkach už koluje, ako je známe, mnoho latinských spisov, pravda, napísaných ledbolo, lebo pochádzajú z pera síce vynikajúcich, avšak teoreticky nie dosť vzdelaných autorov. Môže sa predsa stať, že človek nevie obratne vyjadriť – hoci inak správnu myšlienku. Kto však svoje myšlienky, keď ich dáva na papier, nevie jasne usporiadať, zrozumiteľne podať a čitateľa nejako upútať, patrí k ľuďom, ktorí svoj voľný čas i literatúru využívajú nesprávne. Potom si čítajú svoje výtvory sami alebo v kruhu svojich priateľov, a ich knihy berú do rúk len tí, ktorí sa dožadujú rovnakej voľnosti pri písaní. Ak som sa teda nejako pricinil o zveladenie rečníctva, ešte s väčším úsilím sa pustím do filozofie, z ktorej pramenili aj moje rečnícke úspechy.

4/ A tak ako veľký génus Aristoteles,²⁵ muž s bohatými vedomosťami a výrečný, ktorý pod vplyvom Izokratovej²⁶ rečníckej slávy začal učiť mladíkov aj výrečnosť a tak spájať múdrosť s rečníckym umením, nerád by som sa vzdal aj ja svojich dávnych záľub v rečníctve, pritom však by som sa chcel oddať tomuto vyššiemu a plodnejšiemu umeniu, filozofii. Vždy som však pokladal za dokonalú takú filozofiu, ktorá dokáže vyriešiť úsudok o veľmi závažných otázkach výrečným a pekným štýlom. A tak som sa

pustil aj do cvičení s takým zanietením, že som sa dokonca odvážil usporiadať učené debaty tak, ako to robia Gréci.

Napríklad nedávno po tvojom odchode zišlo sa v tuskulskej vile²⁷ niekoľko mojich dobrých známych a tam som vyskúšal, čo dokážem v tomto odbore. A ak som sa predtým venoval právnej problematike (nikto to nerobil dlhšie ako ja), nuž teraz v stareckom veku to prednášam. Vyzýval som prítomných, aby sa pýtali na to, čo ich zaujíma, a o tom som potom s nimi debatoval, buď posediačky, alebo prechádzajúc sa spolu s nimi. Tieto určené debaty, ktoré Gréci nazývajú „scholai“,²⁸ trvali päť dní a ja som ich zhrnul do takého istého počtu kníh.

Používali sme takýto postup: Poslucháč povedal svoj názor na to, čo chcel počuť, a ja som ho vyvracal. Ako vieš, je to starý sokratovský spôsob debaty – viesť rozpravu vyvracaním mienky druhého. Sokrates²⁹ totiž veril, že takýmto spôsobom čo najskôr dospeje k tomu, čo je pravde najbližšie. Aby si však naše debaty mohol čo najlepšie vnímať, predvediem ti ich tak, akoby sa naozaj konali, a nie akoby som o nich len rozprával. Začnem teda takto:

5/ POSLUCHÁČ: Podľa môjho názoru je smrť zlo.

UČITEĽ: Pre tých, čo už zomreli, a či pre tých, čo majú zomrieť?

POSLUCHÁČ: Pre jedných i druhých.

UČITEĽ: Smrť je teda nešťastím, pretože je zlom.

POSLUCHÁČ: Áno.

UČITEĽ: Teda nešťastní sú aj tí, čo už zomreli, aj tí, čo zomrú.

POSLUCHÁČ: Myslím, že je to tak.

UČITEĽ: Teda niet nikoho, kto by nebol nešťastný.

POSLUCHÁČ: Nie, niet nikoho.

UČITEĽ: Teda, ak chceš byť dôsledný, všetci, čo sa narodili alebo sa narodia, nielen že sú nešťastní, ale navyše sú nešťastní stále. Lebo keby si vrazil, že len tí sú nešťastní, čo musia zomrieť, nemohol by si spomedzi tých, čo žijú, vybrať nikoho, lebo zomrieť musíme všetci – ale smrťou by sa predsa nešťastie skončilo. Pretože však aj mŕtvi sú nešťastní, rodíme sa do večného nešťastia. Z toho potom vyplýva, že musia byť nešťastní aj tí, čo zomreli pred stotisíc rokmi, alebo vlastne všetci, čo sa narodili.

POSLUCHÁČ: Presne tak. Aj ja si to myslím.

UČITEĽ: Povedz mi, prosím ťa, budia v tebe hrôzu tie známe príznaky: trojhlavý Kerberos³⁰ v podsvetí, hučanie rieky Kokytos,³¹ prevoz cez Acheron³² alebo Tantalos,³³

*čo s bradou nad prameňom smädom umiera, a či to, že
Sizyfos vála zmáčaný potom obrovský balvan naskrze márne?*

alebo azda neúprosní sudcovia Minos a Radamantos?³⁶ Pred nimi ťa neobháji ani Lucius Crassus,³⁷ ani Marcus Antonius,³⁸ a pretože súd sa bude konať pred gréckymi sudcami, nebudeš si môcť vziať za obhajcu ani Demostena.³⁹ Budeš sa musieť obhajovať sám pred veľkým zástupom ľudí. Toho sa vari bojíš, a preto pokladáš smrť za večné zlo?

6/ POSLUCHÁČ: A čo si myslíš, že som padol na hlavu, aby som tomu veril?

UČITEĽ: Tak ty tomu neveríš?

POSLUCHÁČ: Ani mi na um nepríde!

UČITEĽ: Pri Herkulovi!⁴⁰ To sa mi nepáči.

POSLUCHÁČ: Prečo, prosím ťa?

UČITEĽ: Pretože by som bol mohol osvedčiť svoju výrečnosť, keby som ti bol odporoval v týchto tvojich názoroch!

POSLUCHÁČ: Kto by nedokázal svoju výrečnosť v takých ťaľafatkách? Alebo je vari také ťažké vyvracať tie nemožné výmysly básnikov a maliarov?

UČITEĽ: A predsa je celá kopa kníh, v ktorých také veci vyvracajú filozofi.

POSLUCHÁČ: Hlúposť! Je vari niekto taký tupý, aby to na neho ešte zapôsobilo?

UČITEĽ: Ak teda v podsvetí niet nešťastných, nie je tam vlastne nikto.

POSLUCHÁČ: Áno, aj ja si to myslím.

UČITEĽ: A kde sú potom tí, o ktorých vravíš, že sú nešťastní, na ktorom mieste bývajú? Lebo ak sú, niekde predsa musia byť.

POSLUCHÁČ: Ja si myslím, že nie sú nikde.

UČITEĽ: Teda nejestvujú vôbec?

POSLUCHÁČ: Presne tak – a predsa sú nešťastní práve preto, že nie sú.

UČITEĽ: Bodaj by si sa radšej bál Kerbera, než aby si tak nerozvážne hovoril!

POSLUCHÁČ: A čo také som povedal?

UČITEĽ: Popieraš jestvovanie tých, o ktorých vravíš, že jestvujú. Kde sa podel tvoj bystrý um? Lebo veď keď o niekom tvrdíš, že je nešťastný, hovoríš predsa, že existuje ten, kto vraj neexistuje.

POSLUCHÁČ: Nie som predsa taký hlúpy, aby som také niečo tvrdil.

UČITEĽ: A čo teda vravíš?

POSLUCHÁČ: Že je napríklad nešťastný Marcus Crassus,⁴¹ pretože tým, že zomrel, prišiel o svoje obrovské bohatstvo. Že je nešťastný Gnaeus Pompeius,⁴² ktorého smrť pripravila o takú veľkú slávu, a napokon že sú nešťastní všetci, ktorí už na tomto svete nežijú.

UČITEĽ: Vraciaš sa zasa tam, kde si už bol. Musia predsa jestvovať, ak sú nešťastní; ty si však pred chvíľou vravel, že tí, čo zomreli, neexistujú. Ak teda nie sú, nemôžu byť nijakí, a teda nie sú ani nešťastní.

POSLUCHÁČ: Asi som sa dosť jasne nevyjadril. Lebo za najväčšie nešťastie pokladám práve nebytie, keď už si predtým bol.

UČITEĽ: Čože? Za väčšie nešťastie než vôbec nikdy nebyť? Potom tí, čo sa ešte nenarodili, už sú nešťastní, pretože nie sú, a my, akže máme byť po smrti nešťastní, boli sme nešťastní ešte prv, než sme sa narodili. Ja si však nespomínam, že by som bol nešťastný pred svojím narodením; ak ty máš lepšiu pamäť, rád by som vedel, čo si o sebe pamätáš.

7/ POSLUCHÁČ: To myslíš žartom? Ako keby som ja tvrdil, že sú nešťastní tí, čo sa ešte nenarodili, a nie že nešťastní sú mŕtvi!

UČITEĽ: Vráviš teda, že sú.

POSLUCHÁČ: Áno, sú nešťastní, pretože už nie sú, hoci raz boli.

UČITEĽ: Nevidíš, ako si protirečíš? Či nie je protirečenie to, že ten, kto nie je, je nielen nešťastný, ale že vôbec niečím je? Alebo azda myslíš, keď pôjdeš Kapenskou bránou⁴³ a uvidíš tam hrobku Calatinovu,⁴⁴ hrobky Scipiónovcov,⁴⁵ Serviliovcov⁴⁶ a Metellovcov,⁴⁷ že tí sú nešťastní?

POSLUCHÁČ: Pretože ma chytáš za slovo, nebudem už hovoriť, že „sú nešťastní“, ale len „nešťastní“, práve preto, že nie sú.

UČITEĽ: Nevráviš teda „nešťastný je Marcus Crassus“, ale len „nešťastný Marcus Crassus“?

POSLUCHÁČ: Áno, presne tak.

UČITEĽ: Akoby tu neplatilo, že niečo je alebo nie je, nech povieš čokoľvek! Čo nemáš ani základné znalosti z logiky? Veď jednou z prvých zásad, ktoré sa tam učia, je: Každý výrok – v tejto chvíli mi neprichádza na um nijaké iné slovo, ktorým by som preložil grécky termín axióma, neskôr použijem iný výraz, ak nájdem vhodnejší – teda výrok – je to, že niečo je alebo nie je pravda.

POSLUCHÁČ: Tak teda dobre. Pripúšťam už, že mŕtvi nie sú nešťastní, pretože si ma prinútil priznať, že tí, ktorí vôbec nie sú, nemôžu byť ani nešťastní. Ale nie sme nešťastní my, ktorí žijeme,

pretože musíme zomrieť? Veď ako môže byť život príjemný, keď musíš vo dne v noci myslieť na to, že čochvíľa umrieš?

8/ UČITEĽ: Uvedomuješ si, koľkého zla si zbavil človeka v jeho životnom údele?

POSLUCHÁČ: Ako?

UČITEĽ: Pretože keby smrť bola nešťastím aj pre mŕtvych, náš život by bol akýmsi nekonečným a večným zlom, bez konca-kraja. Teraz však vidím cieľ; keď dobehnem do tohto cieľa, nebudem sa musieť už ničoho báť. Vidí sa mi však, že ty si si osvojil Epicharmovu⁴⁸ zásadu. Bystrý to človek a duchaplný, ako sa na Sicíľčana patrí!

POSLUCHÁČ: Ktorú zásadu? Naozaj neviem, ktorá by to mohla byť.

UČITEĽ: Poviem ti ju, ak sa mi to podarí, po latinsky. Iste vieš, že keď hovorím po latinsky, nemiešam do hovoru grécke slová, a takisto do gréčtiny slová latinské.

POSLUCHÁČ: To je správne. Ale ktoráže je to Epicharmova zásada?

UČITEĽ: *Zomrieť sa mi nechce; trápiť sa však pre smrť nebudem.*

POSLUCHÁČ: Už si spomínam na tento výrok aj po grécky. Ale pretože si ma donútil pripustiť, že mŕtvi nie sú nešťastní, dokáž, ak môžeš, aby človek nevidel nešťastie v tom, že musí zomrieť.

UČITEĽ: To je jednoduché. Ja však mám na mysli dôležitejšie veci.

POSLUCHÁČ: Ako to, že je to jednoduché? A ktoréže sú to „dôležitejšie veci“?

UČITEĽ: Ani smrť nie je zlo. Po smrti totiž niet zla, pretože bezprostredne po nej, ako pripúšťaš, nijaké zlo neexistuje. A tak ani to, že musíme zomrieť, nie je zlo. Je to totiž nevyhnutnosť dospieť do stavu, o ktorom hlásame, že zlom nie je.

POSLUCHÁČ: Vylož mi to, prosím, dôkladnejšie! Je to totiž prívelmi zložitý spôsob výkladu a mňa núti pritakať ti skôr, než sa o tom presvedčím. Ale čo je to „dôležitejšie“, čo, ako vravíš, máš na mysli?

UČITEĽ: Chcel by som ťa poučiť, ak sa mi to podarí, že smrť nie len že nie je zlo, ale že je dokonca dobro.

POSLUCHÁČ: To síce nežiadam, ale predsa si to rád vypočujem. Veď aj keby si nedokázal, čo chceš dokázať, dokážeš aspoň to, že smrť nie je zlo. Nebudem ťa už prerušovať otázkami, radšej si vypočujem súvislý výklad.

UČITEĽ: A čo, keď sa ťa na niečo opýtam? Ani vtedy mi neodpovieš?

POSLUCHÁČ: To by bolo odo mňa bezočivé, ale radšej sa ma nespytuj, iba ak by to bolo naozaj nutné.

9/ UČITEĽ: Urobím ti po vôli a pokiaľ budem môcť, vyložím ti, čo chceš, pravda, nie ako Pytický Apolón,⁴⁹ aby sa na tom, čo poviem, nedalo nič meniť a vyvracať, ale ako jednoduchý človek, akých je mnoho, ktorý sa dohadom usiluje dopátrať, čo je blízke pravde. Mojm cieľom nie je totiž nič viac, než dostať sa k hranici pravdepodobnosti.⁵⁰ Konečnú pravdu ti povedia len tí, čo učia, že ju možno poznať, a seba vyhlasujú za mudrcov.

POSLUCHÁČ: Rob, ako myslíš. Som pripravený počúvať ťa.

UČITEĽ: Najprv by sme sa mali zamyslieť nad tým, čo smrť je, aj keď vieme, že ide o skutočnosť dobre známu. Niektorí totiž pokladajú smrť za odlúčenie duše od tela, iní sa zasa nazdávajú, že tu nejde o nijaké odlúčenie duše od tela, ale že telo zaniká spolu s dušou a že duša hasne už v tele. Tých, čo pokladajú smrť za odlúčenie duše od tela, možno rozdeliť na tri skupiny: jedni veria, že sa duša hneď rozptýli,⁵¹ druhí, že ešte dlho trvá,⁵² a tretí, že trvá večne.⁵³ Veľmi rozdielne sú aj názory na to, čo to vlastne duša je, odkiaľ sa vzala a v ktorej časti tela sídli. Niektorí stotožňujú dušu so samým srdcom, *cor*, z čoho vzniklo označenie pre ľudí *excordes* – ľudia bez srdca, bez rozumu, *vaecordes* – ľudia pochabého umu a *concordes* – ľudia so srdcom, čiže svorní. Preto tiež múdrosťou preslávený Nasica dostal prímenie *Corculum* – Srdiečko. A tiež vznikol verš:

*Človek bystrého umu a dôvtipu Aelius Sextus.*⁵⁴

Empedokles⁵⁵ sa nazdáva, že duša je krv pretekajúca srdcom. Iní si zasa mysleli, že rozhodujúcu úlohu v duši má niektorá časť mozgu. Ďalší zas neuznávali ani srdce, ani nijakú časť mozgu za dušu, ale hlásali, že srdce – to jedni, alebo mozog – to zasa druhí, sú miestom, kde sídli duša. Poniectorí zas stotožňujú ducha s dušou. Dôkazom toho sú aj výrazy *vypustiť ducha*, *vydýchnuť dušu*, *s odvážnym duchom*, *oduševnený*, *dobrodušný*, *z hĺbky duše*. Slová duch a duša majú totiž ten istý základ.

10/ Stoik Zenón⁵⁶ pokladal dušu za oheň. Že duša je jednou z možností, ktoré som uviedol, teda srdce, mozog, duch, oheň, to boli bežné názory. Iné výklady podávali len jednotlivci. Napríklad z dávnej minulosti časovo nám najbližší bol Aristoxenos,⁵⁷ hudobník a filozof zároveň, ktorý hlásal, že duša je akési napätie či naladenie, podobné tomu, čomu sa pri speve a pri hre na lýre vraví harmónia. Telo vraj svojou prirodzenosťou a tvarom vylu-

dzuje rozličné záchvevy, ako sa pri speve vyludzujú tóny. Aris-
toxenos vychádzal zo svojho umenia; predsa však hlásal niečo,
čoho podstatu už dávno pred ním vyslovil a vyložil Platón.⁵⁸

Xenokrates⁵⁹ tvrdil, že duša nemá tvar, že je nehmotná a je to
vlastne číslo, ktoré má v prírode nesmierny význam, ako to už
predtým hlásal Pytagoras.⁶⁰ Jeho učiteľ Platón učil, že duša sa
skladá z troch častí: z rozumu, ktorý ako vedúcu časť uložil do
hlavy ako do hradu, a z ďalších dvoch častí, ktorými sú zápalis-
tosť a žiadostivosť. Učil, že tieto dve časti sa podriaďujú rozumu,
a vymedzil im osobitné miesta v tele: zápalitosť umiestnil do prs
a žiadostivosť pod bránicu.

Dikaiarchos⁶¹ v prvej knihe svojej rozpravy o duši, ktorú mal
v Korinte a potom zhrnul do troch kníh, ilustruje debatu nie-
koľkých učených účastníkov onej rozpravy. V ďalších dvoch kni-
hách dáva slovo istému staručkému Ferekratovi z Ftie, o ktorom
tvrdí, že je Deukaliónovým⁶² potomkom. Ferekrates vykladá, že
duša vôbec nejestvuje, že je to len prázdne slovo a že aj výrazy
animalia a *animantes* (označujúce živé tvory) sú neopodstatne-
né; teda ani človek, ani zvieratá nemajú nijakú dušu ani nijaké-
ho ducha, a všetka tá sila, ktorou niečo konáme alebo vníma-
me, je rovnomerne rozložená vo všetkých živých telách a od tela
ju nemožno oddeliť, pretože samostatne nejestvuje. Existuje vraj
len telo, ktoré tvorí jednotný a homogénny celok, od prírody tak
vhodne usposobený, že žije a vníma.

Aristoteles, ktorý svojím geniálnym myslením a dôkladnosťou
vysoko prevyšuje všetkých – pravda, s výnimkou Platóna –, po
výklade o štyroch známych prvkoch, z ktorých vraj vzniká všet-
ko, uvažuje ešte o existencii nejakej piatej látky, z ktorej je vraj
duša. Nazdáva sa totiž, že schopnosť myslieť a tušiť, učiť sa a učiť
iných, vynachádzať nové veci a toľko si pamätať, milovať a nená-
vidieť, túžiť a strachovať sa, byť sklúčený a mať radosť, teda tie-
to a iné týmto podobné stavy nie sú obsiahnuté ani v jednom
zo štyroch prvkov. Preto pridal piaty prvok bez mena a vytvoril
nové pomenovanie pre dušu – *entelecheia*, čo znamená asi toľko
ako ustavičný a večný pohyb.

11/ To by boli teda názory o duši, ak mi nič neuniklo. Demokri-
ta,⁶³ síce vynikajúceho mysliteľa, ktorý si však predstavoval dušu
ako náhodné zoskupenie ľahkých a guľatých teliesok – však ne-
chajme bokom; prívrženci jeho učenia totiž hlásajú, že všetko je
len zhluk atómov.

Ktorý z týchto názorov je pravý, mohol by vedieť vari len neja-
ký boh; no veľkou otázkou je aj to, ktorý z nich je najpravdepô-

dobnejší. Pokúsime sa teda vyriešiť tento problém alebo sa radšej vrátíme k pôvodnej téme?

POSLUCHÁČ: Rád by som jedno i druhé, keby to šlo; ťažko je však zlúčiť oba problémy dohromady. Preto ak je možné zbaviť sa strachu pred smrťou bez riešenia týchto otázok, pustme sa hneď do toho ! Ak však je to možné len po vyriešení problému, ako je to s dušou, pohovorme si, ak nemáš nič proti tomu, teraz o tejto otázke, a inokedy zas o tej druhej.

UČITEĽ: Myslím, že bude vhodnejšie pohovoriť si o tom, čo, ak som dobre pochopil, by si aj ty radšej počul. Lebo nech už je z názorov, ktoré som tu uviedol, pravdivý ktorýkoľvek, rozumovou úvahou dospejeme k záveru, že smrť buď vôbec nie je zlo, alebo je skôr dobro. Ak je totiž duša srdce, krv alebo mozog, určite zahynie spolu s ostatným telom, pretože je telesná. Ak je duch, asi sa rozplynie; ak je oheň, zhasne; ak je Aristoxenovou harmóniou, uvoľní sa. A čo dodať k Dikaiarchovmu názoru, podľa ktorého duša vôbec neexistuje? Podľa všetkých týchto teórií sa človeka po smrti nemôže už nič týkať. Spolu so životom stráca sa totiž aj schopnosť vnímať, a kto nevníma, tomu už na ničom nezáleží. Teórie ostatných vnukajú nádej – ak ti to náhodou spraví radosť –, že duše po odchode z tela prídu do neba, kde budú ďalej bývať.

POSLUCHÁČ: Z toho mám naozaj radosť a aby to bolo tak, to by som si želal na prvom mieste; a ak to tak nie je, rád by som sa dal o tom presvedčiť.

UČITEĽ: Ale tu sa už zaobídeš bez mojej pomoci! Alebo vari môžem svojimi argumentmi prekonať samého Platóna? Pozorne si prečítaj jeho knihu o duši⁶⁴ a nijaké ďalšie poučenie už nebudeš chcieť.

POSLUCHÁČ: To som už spravil, pri Herkulovi, a niekoľko ráz! Ibaže neviem, čím to je, že pokiaľ ho čítam, súhlasím s ním, len čo však knihu odložím a začnem sám uvažovať o nesmrteľnosti duši, všetok môj súhlas sa stráti.

UČITEĽ: A to už ako? Pripúšťaš predsa, že duše po smrti buď pretrvávajú ďalej, alebo hynú už pri smrti?

POSLUCHÁČ: Áno.

UČITEĽ: Čo ak pretrvávajú ďalej?

POSLUCHÁČ: Pripúšťam, že sú šťastné.

UČITEĽ: A ak hynú?

POSLUCHÁČ: Že nie sú nešťastné, pretože potom vôbec nie sú. To som predsa pripustil pod tlakom tvojich záverov už pred chvíľou.

UČITEĽ: Teda na základe čoho alebo prečo vravíš, že smrť sa ti zdá zlom? Veď ak duša bude trvať ďalej, smrť nás urobí šťastnými, a ak prestaneme vnímať, nemôžeme byť nešťastní.

12/ POSLUCHÁČ: Ak ti to nebude robiť ťažkosti, vylož mi teda, ak vieš, najprv mienku, že duše trvajú aj po smrti; ak sa ti potom dôkazy nebudú dariť – je to totiž prácná záležitosť –, pokús sa dokázať, že smrť nemá v sebe nijaké zlo. Mne totiž naháňa strach nie myšlienka, že zlom je nevnímať vôbec, ale tá nevyhnutnosť nemôcť vnímať.

UČITEĽ: Na podporu myšlienky, ktorú by si mal rád podložený dôkazmi, sa môžeme oprieť o najvýstižnejšie príklady, najväčšie authority, čo by malo zaväziť vo všetkých sporných otázkach najviac a obyčajne to tak aj býva. Na prvom mieste je to dávna minulosť, ktorá bola azda tým bližšie k poznaniu pravdy, čím bližšie bola k počiatkom sveta i božského pokolenia.

Preto ľudia v dávnovekej minulosti, ktorých Ennius nazýva *casci* (starodávni), mali vrodené presvedčenie, že schopnosť vnímať pokračuje aj po smrti a že odchod zo života neporuší človeka natoľko, aby úplne zanikol. Možno si o tom urobiť predstavu najmä z pontifikálneho práva⁶⁵ a z pohrebných zvyklostí, ako aj z mnohých iných vecí. Veď veľmi významné osobnosti by neboli udržiavali tieto zvyklosti s takou veľkou starostlivosťou a ich porušovanie by neboli stíhali takými prísnymi náboženskými opatreniami, keby sami neboli vnútorne presvedčení, že smrť nie je zánik, ktorý všetko ruší a ničí, ale že je to len zmena a prechod do iného života, čo u slávnych mužov a žien je pút do neba, a u tých ostatných – aj keď duša zostáva na zemi, predsa len naďalej pretrváva. Preto tiež podľa viery našich ľudí:

Romulus život svoj na nebi s bohmi po smrti trávi,

ako to podľa povesti povedal Ennius.⁶⁶ A takisto aj Gréci pokladajú Herkula, ktorý sa od nich dostal potom aj k nám, ba až k Oceánu, za takého veľkého a mocného boha. Ďalej je tu Semeľin syn Liber⁶⁷ a bratia Tyndareovci⁶⁸ preslávení povestou, ktorí v bojoch nielenže dopomohli k víťazstvu rímskeho národa, ale ho aj zvestovali. A čo Kadmova dcéra Ino,⁶⁹ ktorú Gréci nazývali Leukotea? Či ju aj my neuctievame ako bohyňu Matutu? Aby som ich nemusel ďalej podrobne vyratúvať – či nie je skoro celé alebo plné ľudského pokolenia?

13/ Keby som si dal námahu paprať sa v dávnoveku a vyhrabávať z neho správy, ktoré zanechali grécki autori, našli by sme, že

aj tí bohovia, ktorí sú vyhlásení za vyšších bohov, dostali sa do neba od nás, od ľudí. Všímaj si, čie hroby sa ukazujú v Grécku! Spomeň si – si predsa zasvätený do mystérií⁷⁰ –, čo sa v nich učí! Potom konečne pochopíš, ako ďaleko to všetko siaha.

A ďalej: Ľudia za dávnych čias vonkoncom neboli oboznámení s prírodnými vedami – tie sa začali pestovať omnoho neskôr – a boli presvedčení len o tom, k čomu dospeli na základe svojich prirodzených skúseností, keďže ešte nepoznali skutočné príčiny javov. Tak na nich pôsobili neraz aj všelijaké vidiny, najmä v noci, a preto sa ľudia poddávali viere, že tí, čo už zomreli, ešte vždy žijú.

Napokon ako najpádnejší dôkaz možno uviesť vieru ľudí v jestvovanie bohov. Veď nikde na svete sa nenájde národ s takými surovými a drsnými mravmi, aby sa v jeho mysli neujala nejaká predstava o bohoch. Mnohí síce majú o bohoch zvrátené predstavy – zapríčinila to skazenosť mravov –, no i tak všetci veria, že je nejaká božská sila, nejaká božská bytosť. A táto predstava nevznikla na základe akejsi ústnej či inej dohody medzi ľuďmi, túto predstavu neutvrdzujú v ľuďoch nijaké nariadenia alebo zákony. To, v čom sú všetci ľudia zajedno, treba pokladať za zákon daný prírodou. Kto nežiali nad smrťou svojich drahých predovšetkým z presvedčenia, že smrť ich pozbavila výhod pozemského života? Zbav ich tejto predstavy a zbavíš ich aj smútku! Veď pozostalí neplačú preto, že sa ujma dotýka ich. Možno pociťujú smútok, možno sú sklúčení, ale tie žalostné náreky a srdcervúce vzlyky pochádzajú z predstavy, že ten, koho sme milovali, smrťou prišiel o príjemnosti tohto života a že si to sám uvedomuje. A k takým pocitom nás vedie sama príroda, nie nejaké mudrovanie ani učené úvahy!

14/ Najpresvedčivejším dôkazom však je, že príroda sama mlčky vynáša súd o nesmrteľnosti duše tým, že všetkým záleží, a veľmi záleží na tom, čo bude po ich smrti.

On stromy sadí na úžitok potomkom,

hovorí Caecilius⁷¹ v Druhoch z mladosti. Čo iné má tým na mysli než to, že budúcnosť sa týka aj nás? Usilovný roľník bude teda sadiť stromy, ktorých plody sám nikdy neužije – a veľký muž sa nebude podieľať na tvorbe zákonov, ustanovení, na budovaní štátu? Čo iné znamená plodenie detí, udržiavanie rodového mena, prijímanie cudzích detí za vlastné, čo iné znamenajú starostlivo

pripravované závety, ba aj náhrobné pomníky a nápisy na nich než to, že myslíme aj na budúcnosť?

A ďalej. Pochybuješ azda o tom, že charakter ľudstva neurčuje charakter jeho najlepších jedincov? A jestvuje lepší charakter ľudstva než ten, ktorého jedinci žijú v presvedčení, že sa narodili preto, aby ľudstvu pomáhali, aby ho chránili a uchovávali? Medzi bohov sa dostal Herkules. Nikdy by sa tam však nebol dostal, keby si už za života medzi ľuďmi nebol vytýčil tú cestu.

15/ Toto sú už staré príklady, ktoré si našli trvalé miesto v zbožnej viere ľudí. Na čo asi mysleli všetci tí vynikajúci muži v našom štáte – a bolo ich mnoho –, ktorí za svoj štát podstúpili smrť? Že ich meno zahynie vo chvíli, keď sa skončí ich život? Nikto by nikdy neobetoval svoj život za vlasť, keby nemal veľkú nádej, že sa stane nesmrteľným. V pokoji si mohol žiť Temistokles, takisto aj Epaminondas a napokon, aby som nevyhľadával len staré a cudzie príklady, aj ja. Neviem, čím to je, ale v ľudskej duši tkvie akási predzvesť budúcnosti a táto predzvesť zväčša vzniká a najvýraznejšie sa prejavuje u geniálnych ľudí a u ľudí najšľachetnejších. Keby toho nebolo, vari len šialenec by pristal žiť v ustavičných útrapách a nebezpečenstvách!

Spomínam tu popredných štátnikov. A čo básnici? Či vari tí nebažia po posmrtnej sláve? Odkiaľ teda onen známy výrok?

*Pozrite, občania, aký bol Ennius v stareckom veku!
Vašich praotcov činy preslávne on ospevoval.⁷²*

Za odmenu si básnik žiada oslavu od tých, ktorých otcov preslávil. Ten istý básnik tiež napísal:

*Neplačte za mnou nikto, nekvíľte nad mojím hrobom!
Prečo tak? V ústach mužov budem naďalej živý.*

A načo uvádzať len básnikov? Aj výtvarní umelci chcú byť po smrti slávní. Prečo Feidias⁷³ zvečnil svoju tvár na Minervinom štíte, keď už tam nesmel napísať svoje meno? A čo naši filozofi? Či neuvádzajú svoje mená práve v tých knihách, v ktorých píšú o pohrdaní slávou?

Ak súhlas všetkých je hlasom prírody, ak všetci ľudia všade na svete uznávajú jestvovanie niečoho, čo sa vzťahuje na mŕtvych, musíme tomu veriť aj my. A ak ľudia vynikajúco nadaní a ľudia cnostní najhlbšie prenikli do podstaty prírody práve vďaka svojej dokonalosti a ak práve títo najlepší tak veľmi dbajú o to, aby